

TÜRKÇE'DE ZAMAN ANLATAN ULAÇLARIN GÖRÜNÜŞ ÖZELLİKLERİ

Filiz Çetintaş Yıldırım
Ankara Üniversitesi

Abstract: The nominalizing suffix *-DİK* and those that cannot be further analyzed into constituent morphemes, like *-IncA (-DıĝIndA, -DıĝI zaman)*, *-ken, -(I)r, ... -maz, -All (-DıĝIndAn beri), -Dıkça, -DıktAn sonra*, and *-mAdAn önce*, not only embed clauses into others but also mark the semantics of connection among these clauses. Such clauses function as adverbials in a sentence and thus impose certain restrictions on the temporal interpretation. This paper will analyze the aspectual implications of such suffixes and specifics of their semantics that arise as they relate to the events expressed in sentences.

GİRİŞ

Türkçe'de *-DİK* gibi adlaştırma eklerinden ve biçimbilimsel olarak bölünemeyen biçimbirimlerden oluşan *-IncA (-DıĝIndA, -DıĝI zaman)*, *-ken, -(I)r ...-mAz, -All (-DıĝIndAn beri), -Dıkça, -DıktAn sonra* ve *-mAdAn önce* gibi zaman ulaçları, iki tümceyi birbirine değişik zaman anlatımlarıyla bağlar. Bu ulaçların eklendiği yan tümceler karmaşık tümce içinde belirteç olarak görev yaparlar ve temel tümceyi zaman bakımından kısıtlarlar. Bu nedenden ötürü, zaman ulaçlarının bir görünüş değeri olduğu düşünülmektedir.

Zaman ulaçlarının görünüş değerlerinin ne olduğunun saptanmaya çalışılacağı bu betimsel çalışmada üç temel sorun üzerinde odaklanılacaktır.

1. Zaman ulaçları karmaşık tümcelere ne gibi anlamlar yüklemektedir?
2. Zaman ulaçları yan ve temel tümce eylemleri üzerine eklenmiş olan görünüş ekleriyle nasıl bir etkileşim içindedir?
3. Zaman ulaçları yan ve temel tümce eylemlerinin kılınmış özellikleriyle nasıl bir etkileşim içindedir?

1. ZAMAN ULAÇLARININ KARMAŞIK TÜMCEYE KATTIĞI ANLAMLAR

Giriş bölümünde bahsedilen zaman ulaçları gerek geleneksel dilbilgisi yazarları gerekse dilbilimciler tarafından çözümlenmiş ve tanımlanmıştır. Bu bölümde ilk olarak zaman ulaçları üzerine alanyazında yapılan betimlemelere yer verilecek, daha sonra örnekler üzerinden, zaman ulaçlarının karmaşık tümcelere kattığı anlamlar çözümlenecektir.

Csató ve Johanson'a (1998: 216) göre, *-IncA*, *-DIğIndA* ve *-DIğI* zaman ulaçları yan tümce olayını gerçekleşmiş ve bitmiş olarak göstermektedir. Lewis (1986: 179) bu ulaçların yan tümce olayının temel tümce olayından zaman bakımından önceliğini gösterdiğini belirtmiştir.

-(I)r ...-mAz ulacı yan tümce olayının temel tümce olayından önce gerçekleştiğini gösterir (Gencan, 2001: 432). Bu ulaç 'bilir bilmez', 'ister istemez' gibi ikilemeli eylemlerle birlikte kullanıldığında farklı görevler üstlenmektedir. Bu yapılarda, *-(I)r ...-mAz* 'öncelik' anlatan belirteç yan tümcesi kuran bir ulaç olmaktan çıkar, belirteç ve sıfat öbekleri kuran bir yapı haline dönüşür (Lewis, 1986: 182).

-DIkçA yan tümce olayının temel tümce olayından önceliğini göstermesinin yanı sıra yan tümce olayının tekrarlandığını da göstermektedir (Lewis, 1986: 182; Kornfilt, 1997: 71-72).

Yan tümce olayının temel tümce olayından sonralığını anlatan *-DIktAn sonra* ulacının ise, yan tümce olayının temel tümceden önceliğini anlatan *-mAdAn önce* ulacının tam zıttı olduğu tanımlanmıştır (Lewis, 1986: 183; Gencan, 2001: 436).

Gencan'a (2001: 432) göre, *-All* ve *-DIğIndAn beri*, yan tümce olayını, temel tümce ile anlatılan olayın başlangıç noktası olarak gösterir. Bundan dolayı, yan tümce olayının önceliğini de göstermektedir. Temel tümce olayı, yan tümce olayının gerçekleşmesinin yarattığı etki ile başlamıştır ve konuşma anında halen süregelmektedir.

Slobin (1995: 349) *-ken* ulacının içsel bir zaman anlatımı taşıdığını söylemektedir. Bu ulaç, yan tümcede verilen önermeyi temel tümcede verilen önerme için bir art alan bilgisi olarak sunmaktadır. Ayrıca, anlatılan olayların eşzamanlı gerçekleşmesi bu ulacın kullanımıyla gösterilmektedir.

Giriş bölümünde adı geçen zaman ulaçları alanyazında, yukarıda özetlendiği şekilde tanımlanmıştır. Bu çalışmada ise zaman ulaçlarının, üç temel zaman anlatımına değinilecektir: eşzamanlılık, öncelik ve sonralık.

1.1. EŞZAMANLILIK

Karmaşık tümceler içinde yer alan tümceler arasındaki zamansal

ilişkilerden biri eşzamanlılıktır. Eşzamanlılık anlam ilişkisiyle bağlanan tümcelerın zaman doğrusu üzerinde en azından bir noktada örtüşmesi gerekmektedir. Bundan ötürü, eşzamanlılık anlatan zaman ulaçlarıyla bağlanmış olan tümcelerde anlatılan olayların, zaman doğrusu üzerinde belli bir zaman aralığında eşzamanlı olarak gerçekleşmiş yada gerçekleşiyor olması beklenmektedir. Zaman ulaçları incelendiğinde, iki olayın eşzamanlılığını anlatan ulaçların *-ken*, *-Dikça*, *-DiğİnDA* ve *-Diğİl zaman* olduğu görülmektedir. (1) ve (2). tümcelerde bu gözlemlenmektedir.

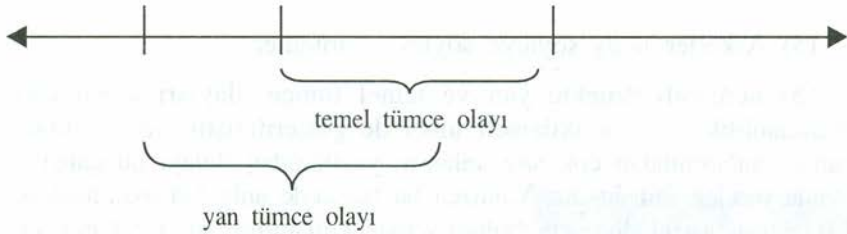
(1) Marketten çıkarken Ali'yle karşılaştım.

(2) Ayşe evlendiğinde/evlendiği zaman yirmi beş yaşındaymış.

(1). örnekte verilen karmaşık tümcede, *-ken* ulacı ile bağlanan 'marketten çıkma' ve 'karşılaşma' olayları zaman doğrusu üzerinde en azından bir noktada eşzamanlı olarak gerçekleşmektedir. Aynı şekilde, (2). örnekteki karmaşık tümcede 'evlenme' olayı ve 'yirmi beş yaşında olma' durumu bir zaman noktasında örtüşmektedir.

Zaman ulaçlarıyla anlatılan eşzamanlı gerçekleşme, olayların başlangıç noktaları göz önüne alınarak üç alt gurupta incelenebilir.

1. Yan tümce olayı temel tümce olayından önce başlamıştır ve iki olay, temel tümce olayının da gerçekleşmesiyle eşzamanlı olarak meydana gelmiştir. Bu zaman ilişkisi aşağıdaki gibi şemalaştırılabilir.

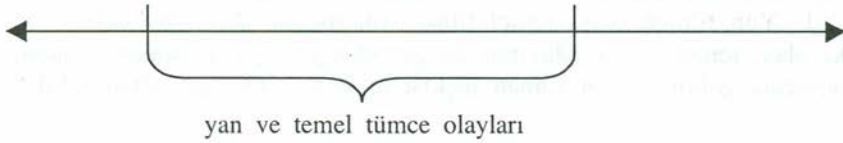
(3) Sigara içerken babama yakalandım.

-ken ulacı ile oluşturulmuş karmaşık tümcede 'sigara içme' olayı zaman doğrusu üzerinde belli bir noktada başlamıştır ve 'yakalanma' olayı gerçekleştiğinde halen süregelmektedir. Bu tür eşzamanlılıkta dikkat çeken bir nokta temel tümce eyleminin anlık bir olayı anlatmasıdır. *-ken* ile oluşturulan bu tür anlatımlarda temel tümce olayı anlık olarak verilmekte ve yan tümce olayının gerçekleşme süreci içine yerleştirilmektedir. Benzer bir eşzamanlılık anlatımı *-Dikça* ulacı ile oluşturulabilir. Ancak, anlatılan olayların eşzamanlı gerçekleşmesi içinde süreçler vurgulanmaktadır. (4) numaralı tümcede bu görülmektedir.

(4) Bağırır, bağırırken yüzü kızarır, gözleri büyür, boyun damarları atar.

Bu tümcede, yan tümce ile anlatılan 'bağırma' olayı, temel tümcelerde anlatılan 'yüzünün kızarması', 'gözlerinin büyümesi' ve 'boyun damarlarının atması' olaylarından önce başlamıştır ve bu olaylar gerçekleşmeye başladığında da devam etmektedir. *-ken* ile anlatılan eşzamanlılığa ek olarak, *-DikçeA* ile anlatılan eş zamanlılıkta yan tümce olayının gerçekleşmesi sürecinde temel tümce olayları, süreçteki durum değişikliklerini de göstermektedir. Yan tümce olayı zaman doğrusu üzerinde gerçekleşirken, temel tümceler ile anlatılan olaylardaki durum değişiklikleri ilk olayın süreçlerini de gösteriyor denebilir.

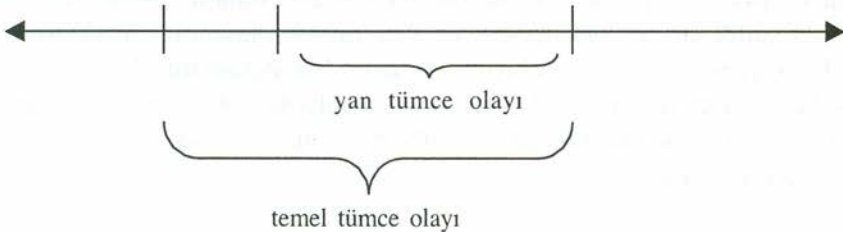
2. Yan ve temel tümce olayları zaman doğrusu üzerinde aynı noktada başlamıştır. Böylece, iki olay başlangıçlarından itibaren eşzamanlı olarak gerçekleşmişlerdir.

(5) Askerler marş söyleye söyleye yürüdüler.

(5) numaralı örnekte yan ve temel tümce olayları arasındaki eşzamanlılık *-e ...-e* ikilemeli ulacı ile gösterilmiştir (*-e...-e* ulacı zaman anlatımından çok tarz anlatımı yaptığından dolayı bu çalışma içinde incelenmemektedir. Yalnızca bu bölümde anlatılan eşzamanlılık kavramını örneklediği için bölüm içinde kullanılmıştır). Bu karmaşık tümcede anlatılan iki olay zaman doğrusu üzerinde aynı anda başlamış ve belirli bir zaman aralığında eşzamanlı olarak gerçekleşmişlerdir.

3. Yan tümce olayı temel tümce olayından sonra başlamış ve iki olay yan tümce olayının da meydana gelmesiyle eşzamanlı olarak süregelmiştir.

Bu tür eşzamanlılık ilişkisi *-DIğIndA* ve *-DIğİ zaman* ile kurulan karmaşık tümcelerde görülmektedir.

(6) Arkadaşım *evlendiğinde* bir markette çalışıyordu.

(7) Kalemim *kırıldığı zaman* yazı yazıyordum.

(6) ve (7)'de gösterildiği gibi *-DIğIndA* ve *-DIğİ zaman* ulaçları eşzamanlılık anlatabilmektedir. Ancak, bu anlatımı yaptıkları durumlarda temel tümce eylemi üzerindeki görünüş işlemcilerine duyarlı olmaktadırlar. (2. bölümde bu ulaçların eşzamanlılık anlatırken yaptığı seçimler ele alınacaktır.)

1.2. ÖNCELİK

Karmaşık tümcelerdeki öncelik ilişkisi, yan tümce olayının temel tümce olayından önce gerçekleşmesini gerektir. Öncelik anlatımı *-InCA*, *-DIğIndA*, *-DIğİ zaman*, *-(I)r...-mAz*, *-DIktAn sonra*, *-All* ve *-DIğIndAn beri* ulaçları ile yapılır.

(8) Misafiler odalarına *çıkınca/çıktığında/çıktığı zaman* annem içeri geldi.

(9) Tören *bittikten sonra* konuklar açık havaya çıkarıldı.

-InCA, *-DIğIndA*, *-DIğİ zaman* ve *-DIktAn sonra* öncelik anlatan yan tümceler kurmak için kullanılan temel yapılarıdır. Yan tümce olayının temel tümce olayından hemen önce (çok kısa bir zaman önce) gerçekleştiğini göstermek içinse *-(I)r...-mAz* ulacı kullanılmaktadır.

(10) Dedem namazını *bitirir bitirmez* kanepeye uzandı.

(10)'da temel tümce olayının, yan tümce olayının son noktasına ulaşmasından çok kısa bir süre sonra gerçekleştiği, ve bu anlatımın *-(I)r...-mAz* ulacı tarafından tümceye yüklendiği görülmektedir.

-All ve *-DIğIndAn beri* ulaçları yan tümcenin temel tümceden önce gerçekleştiğini göstermektedir. Ancak diğer öncelik ulaçlarından farklı olarak, bu ulaçlar, zaman doğrusu üzerinde, yan tümce olayını temel tümce olayının başlangıç noktası olarak gösterirler.

(11) Yeni yasa *çıkalı* bir ay kadar oldu.

(12) Sen *gittiğinden beri* yüzü gülmedi kadıncağzın.

(11) ve (12)'de de gösterildiği gibi *-All* ve *-DIğIndAn beri* ile anlatılan yan tümce olayları, temel tümce olayının başlangıç noktası olarak davranmaktadır.

1.2. SONRALIK

Karmaşık tümceler içerisinde meydana gelen üçüncü bir zaman ilişkisi sonralık ilişkisidir. Bu zaman ilişkisinde, yan tümce, olayı zaman doğrusu üzerinde temel tümce olayından sonra yer almaktadır. Sonralık, temel olarak *-mAdAn* önce ulacı, temel tümce görünüş işlemcileriyle etkileşimine bağlı olarak da *-DIĞIndA* ve *-DIĞI* zaman ulaçlarıyla gösterilir. (2. bölümde *-DIĞIndA* ve *-DIĞI* zaman ulaçlarının temel tümce görünüş işlemcileriyle olan etkileşimi incelenecektir.)

(13) Başbakan ile toplantı başlamadan önce tekrar görüştüm.

(14) Ayşe eve döndüğündel/döndüğü zaman annesi yemeği pişirmişti.

-mAdAn önce ulacının öncelik anlatıyor olmasının nedeni aslında 'önce' ilgeci ile birlikte kullanılıyor olmasıdır. Bu ilgeç karmaşık tümce içerisinden silindiğinde *-mAdAn* tarz anlatımı da verebilmektedir. Ancak (13). örnekte 'önce' tümce içinden silindiğinde *-mAdAn* öncelik anlatımını korumaktadır. Bu tümcede ise öncelik anlatımını yapanın olumsuzluk ekidir. Olumsuzluk ekinin yan tümce ile anlatılan önermeyi olumsuzlaması, zaman doğrusu üzerinde yan tümce önermesini geçersiz kılması, temel tümce ile anlatılan önermenin zaman doğrusu üzerindeki gerçekleşmesini ön plana çıkarmaktadır.

1. bölümde, zaman ulaçlarının, görünüş değerlerinin ne olduğundan çok bu ulaçların yan ve temel tümce olaylarını zaman doğrusu üzerinde ne şekillerde yerleştirdiğine kısaca değinildi. 2. bölümde zaman ulaçlarının yan ve temel tümce görünüş işlemcileriyle olan etkileşimi incelenecek ve bu ulaçların karmaşık tümce içinde bir görünüş değeri taşıyıp taşımadıkları araştırılacaktır.

2. ZAMAN ULAÇLARININ YAN VE TEMEL TÜMCE EYLEMLERİ ÜZERİNDE YER ALAN GÖRÜNÜŞ EKLERİYLE ETKİLEŞİMİ

Zaman ulaçları ile kurulan karmaşık tümceler çözümlendiğinde, yan tümce olayının görünüş ve zaman özelliklerini temel tümce olayından aldığı görülmektedir. Yan tümce eylemleri kendi üzerlerinde görünüş ve zaman ekleri taşımamaktadırlar, yani bu eylemler çekimsizdirler. Görünüş, zaman ve uyum gibi temel tümce eylemi üzerine getirilmiş olan işlemciler, yan tümce eylemini de kapsamaktadırlar. Bu durumda, zaman ulaçlarının (bu ulaçların yan tümceleri, temel tümcelerin anlamını kısıtlayacak belirteçler konumuna

getirmesine rağmen) karmaşık tümce içerisinde görünüşten çok zaman gösterimi ile ilgisi olduğu düşünülebilir. Bu ulaçlar, eylemlerin iç aşamalarını göstermemekte, iki ayrı eylemle anlatılan olayı gerçekleşme sıralarına göre zaman doğrusu üzerine yerleştirmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, zaman ulaçları eklenmiş olan yan tümce eylemleri, temel tümce eylemleri üzerindeki görünüş ve zaman işlemcilerine duyarlıdır. Temel tümce zaman ve görünüş işlemcileri, zaman ulaçları üzerinde etkili olmaktadır. Zaman ulaçlarıyla birlikte kullanılan bazı işlemciler yan tümce olayının zamanını değiştirmekte ve bazı işlemcilerin bazı zaman ulaçlarıyla birlikte kullanılması mümkün olmamaktadır.

-ken ulacı eklendiği yan tümce eylemi üzerinde kendinden önce zaman ve görünüş işlemcilerinin yer almasına izin veren tek ulaç olmasıyla ilginç bir görünüm sergilemektedir. Bu ulaç yalın eylemler üzerine getirilememektedir.

(15)a. * Onu şehre in-*ken* gördüm.

-ken sıklıkla aorist ile birlikte kullanılmaktadır.

(15)b. Onu şehre in-*er-ken* gördüm.

Bu ulaç diğer zaman ve görünüş ekleriyle birlikte de kullanılabilir. Ancak, bazı işlemcilerle birlikte kullanıldığında eşzamanlılık anlatımını yitirmektedir.

(16)a. Devlet yeni demiryolunu kur-*ar-ken* savaş çıktı.

b. Devlet yeni demiryolunu kuru-*yor-ken* savaş çıktı.

c. * Devlet yeni demiryolunu kur-*du-yken* savaş çıktı.

d. * Devlet yeni demiryolunu kur-*muş-ken* savaş çıktı.

e. Devlet yeni demiryolunu kur-*acak-ken* savaş çıktı.

(16)a ve b ile gösterilen karmaşık tümcelerde aoristle ve [+sürerlik] anlatan *-(I)yor*'la birlikte kullanılan *-ken* ulacı kesinlikle eşzamanlılık anlatmaktadır. (16)c ve d'de *-ken*'in [+bitmişlik] anlatan *-DI* ve *-miş*'la kullanılması ise kabul edilememektedir. *-ken*'in *-miş* ile birlikte kullanılabilirdiği örnekler de vardır. Ancak bu örneklerde *-ken* eşzamanlılık anlatmamaktadır.

(17) Elime şişleri al-*muş-ken* Hakan'a da bir kazak ördüm.

(17)'deki tümcede yan tümce olayı ile temel tümce olayı arasında bir zaman ilişkisi yoktur, nedensel bir ilişki vardır. Yan tümce olayı temel tümce olayı için bir neden (fırsat) olarak görülmektedir. Bu ulacın gelecek zaman anlatan *-AcAk* ile kullanılması ise eşzamanlılık anlatımının yok olmasına yol açar. (16)e'de verilen karmaşık tümcede *-AcAk* ile *-ken*'in kullanılması, temel tümce olayının başlamasıyla birlikte yan tümce olayının kesintiye uğradığını anlatmaktadır. Yan tümce olayı zaman doğrusu üzerinde gelecekte bir noktada gerçekleşecekken bu süreç, temel tümce olayı ile kesintiye uğramıştır. Aslında burada, yan tümce olayının hiç gerçekleşmemiş olduğu çıkarılabilir. Bu durumda, yan ve temel tümce olaylarının eşzamanlı gerçekleşmesinden kesinlikle bahsedilemez. Bu örnek göz önünde tutulduğunda, *-ken* ulacının gerçekten eşzamanlılık anlatan bir ulaç olup olmadığı tartışmaya açıktır.

-ken ulacı yan tümce eyleminin işlemcileriyle etkileşim içindedir. *-DIğIndA* ve *-DIğI zaman* ulaçları ise temel tümce işlemcilerine duyarlıdır. Bu zaman ulaçları temel tümce eylemi üzerine eklenmiş olan zaman ve görünüş işlemcileriyle olan etkileşimi sonucunda anlam değişimlerine uğramaktadır. 1. bölümde *-DIğIndA* ve *-DIğI zaman* ulaçlarının öncelik anlatabildiğinden söz edilmişti. Bu ulaçlar temel tümce eylemi üzerinde [+ sürerlik] anlatan *-(I)yor* ve [+ geçmiş] anlatan *-IDI* varsa eşzamanlılık anlatırlar.

(6)a. Arkadaşım evlendiğinde bir markette çalış-ıyor-du.

(7)a. Kalemim kırıldığı zaman yazı yaz-ıyor-dum.

Ancak temel tümce eylemi üzerinden *-(I)yor* kaldırıldığında bu ulaçların karmaşık tümce içerisinde kullanılması kabuledilemezdir.

(6)b. * Arkadaşım evlendiğinde bir markette çalış-tı.

(7)b. * Kalemim kırıldığı zaman yazı yaz-dım.

(6)b ve (7)b'de sürerlik görünüşünün karmaşık tümceden çıkarılması tümcenin bozuk olmasına yol açmaktadır çünkü *-DIğIndA* ve *-DIğI zaman* eşzamanlılık anlatımını ancak temel tümce eylemi sürerlik anlattığı zaman verebilmektedir. Temel tümce olayı zaman doğrusu üzerinde iki nokta arasında bir yayılma göstermelidir ve yan tümce, süregelen bu olay içine yerleştirilmelidir. Benzer şekilde, bu iki zaman ulacı sonralık anlatımında da temel tümce eylemi üzerinde [+ tanıt] anlatan *-mİş* ve [+ geçmiş] anlatan *-IDI* işlemcilerini gerektirmektedir.

(14) Ayşe eve döndüğünde/döndüğü zaman annesi yemeği pişirmişti.

Temel tümce işlemcisi üzerinde seçim yapan bir diğer grup zaman ulacı *-All* ve *-DIğIndAn beri*'yi içermektedir. Bu ulaçlar öncelik anlattıklarından dolayı, yan tümce olayının temel tümce olayından önce gerçekleşmiş ve bitmiş olmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, temel tümce eylemi üzerinde gelecek zaman anlatımı yapan işlemcilere izin vermemektedirler.

(18) * Sen gideli yüzü gülme-yecek kadıncağzın.

(19) * Hükümet değiştiğinden beri ülke yeniden yapılan-acak.

-All, temel tümcede gelecek zaman yada olasılık anlatımını ancak temel tümcede durum anlatımı varsa kabul eder.

(20) Sen oraya gideli bir yıl ol-acak.

Bu bölümde sözü edilen ulaçlar dışında diğer zaman ulaçları, yan ve temel tümce işlemcileri üzerinde bir kısıtlama yapmamaktadır. Ancak, yine bazı zaman ulaçları temel tümce eylemlerinin kılınış özellikleri üzerinde belirleyici olabilmektedir. 3. bölümde, zaman ulaçları ve temel tümce eylemlerinin kılınış özellikleri ile ilgili kısıtlamalara değinilecektir.

3. ZAMAN ULAÇLARININ YAN VE TEMEL TÜMCE EYLEMLERİNİN KILINIŞ ÖZELLİKLERİYLE ETKİLEŞİMİ

Zaman ulaçlarının yan ve temel tümce eylemlerinin kılınış özellikleriyle etkileşimi incelendiğinde, bu ulaçların eylemler gerek yan tümcelerde gerekse temel tümcelerde eylemler üzerinde seçimler yaptıkları gözlemlenmektedir.

Zaman anlatımı açısından birbirine yakın *-All* ve *-DIğIndAn beri* ulaçları, temel tümce eylemi üzerinde sınırlandırma getiren bir grup ulaçtır. Bu ulaçlar durum değişikliği anlatan eylemlerle birlikte kullanıldığında oluşturulan karmaşık tümce kabuledilebilirdir.

(21)a. Mersin'e döneli gelirimiz yükseldi.

b. Mersin'e döndüğümüzden beri gelirimiz yükseldi.

Bu iki ulaç arasındaki bir farklılık, temel tümcede belli bir zaman sürecini anlatan ifadeler kullanıldığında ortaya çıkmaktadır.

(22)a. Yemekten kalkalı iki saat oldu.

b. ?? Yemekten kalktığından beri iki saat oldu.

(23)a. Temizliği yapalı çok olmadı.

b. ?? Temizliği yaptığımdan beri çok olmadı.

(22) ve (23)'te de görüldüğü gibi, *-All* temel tümcede zaman süreci anlatımına izin verirken, *-DIğIndAn beri* bu tür anlatımlarda kabuledilebilir görünmemektedir. Öte yandan, her iki ulacın, temel tümce bir ad tümcesi olduğu zaman karmaşık tümce içinde kullanılabildiği örnekler vardır.

(24)a. Ali ve Ayşe evleneli çok mutlular.

b. Ali ve Ayşe evlendiklerinden beri çok mutlular.

Temel tümce eylemi edim eylemi olduğunda da durum aynı mıdır diye sorgulandığıdaysa farklı bir görünümle karşılaşılır.

(25)a. ? Sokağa çıkalı yürüyorum.

b. Sokağa çıktığımdan beri yürüyorum.

(26)a. ? Handan Ayşe uyuyalı yemek yapıyor.

b. Handan Ayşe uyuduğundan beri yemek yapıyor.

(25) ve (26)a'da *-All*'nin edim eylemleriyle birlikte kullanılması anlaşılır fakat kabul edilmesi zor karmaşık tümceler yaratmaktadır. Öte yandan, *-DIğIndAn beri* bu tümceler içinde kabuledilebilirdir.

Temel tümce eylemi üzerinde kısıtlamalar yapan bir diğer gurup zaman ulacı *-IncA*, *-DIğIndA* ve *-DIğI zaman*'dır. *-IncA* öncelik anlatımından başka bir anlatım yapamadığından dolayı temel tümce olayının yan tümce olayında önce gerçekleştiğini anlatan karmaşık tümcelerde *-IncA* kullanılamamaktadır. Oysa *-DIğIndA* ve *-DIğI zaman* temel tümce eylemi üzerinde *-mş+IDI* yapısı bulunduğu sonralık anlatımı yapabilmektedir.

(27)a. Ayşe eve geldiğinde/geldiği zaman Ahmet yemeği pişirmişti.

b. Ayşe eve gelince Ahmet yemeği pişirmişti.

(27)'de de görüldüğü gibi *-IncA* temel tümce olayının yan tümce olayından sonra gerçekleşmesini zorunlu kılar. Temel tümce eyleminin kılınış özelliklerine dönülürse, *-IncA*'nın yine seçimler yaptığı gözlemlenir. Temel tümce ad tümcesi olduğunda *-IncA*'nın kullanımı kabuledilemez olmaktadır. *-IncA* temel tümcenin eylem tümcesi

olmasını gerektirir.

(28) a. * Handan arabasına binince çok üzgündü.

b. Handan arabasına bindiğinde/bindiği zaman çok üzgündü.

(29) a. * Ali açık havada yürüyünce açtı.

b. Ali açık havada yürüyünce acıktı.

Yan tümce eyleminin kılınış özellikleri üzerinde seçimler yapan ulaçlar *-ken*, *-All* ve *-(I)r ...-mAz* olarak sıralanabilir. *-All* ve *-(I)r ...-mAz* ulaçları anlık eylemler üzerine getirilebilir. Ancak anlık ruh durumu bildiren eylemlerle birlikte kullanıldıklarında, karmaşık tümcenin kabuledilebilirliği zor olmaktadır.

(30) a. ? Ben şaşırır şaşırılmaz o gülmeye başladı.

b. ? Ben şaşıralı o gülmeye başladı.

(31) a. ? Sen irkilir irkilmez ben geldim.

b. ? Sen irkileli ben geldim.

-ken ulacı ise ruh durumu bildiren eylemler üzerine getirildiğinde, anlam değişikliğine uğramaktadır. *-ken*, yan tümce eyleminde ruh durumu anlatımıyla birlikte kullanılmak istendiğinde eşzamanlılık anlatmamaktadır. Yan ve temel tümce önermeleri arasında bir zıtlık ilişkisi olduğunu göstermektedir, ve ancak iki tümce arasında böyle bir zıtlık ilişkisi kurulursa kabuledilebilir olmaktadır.

(32) a. ?? Ben kavundan iğrenirken sen kavun getirdin.

b. Ben kavundan iğrenirken herkes kavuna bayılıyordu.

4. SONUÇ

Zaman ulaçlarının karmaşık tümceler içerisindeki görünüş değerinin ne olduğunun sorgulandığı bu çalışmada, bu ulaçların belirli bir görünüş değerinin olmadığı, fakat iki ayrı tümceyi zaman doğrusu üzerinde belli noktalara yerleştirerek birbirine bağladıkları için, belirgin bir zaman değeri taşıdıkları saptanmıştır.

Zaman ulaçlarının, yan ve temel tümceleri birbirine, eşzamanlılık, öncelik ve sonralık zaman ilişkileriyle bağladığı gözlemlenmiştir.

Bu ulaçların, yan ve temel tümce görünüş ve zaman işlemcileriyle etkileşim içinde oldukları ve işlemciler üzerinde seçimler yaptıkları örneklerle gösterilmiştir.

Yan ve temel tümce eylemlerinin kılınış özelliklerinin, zaman ulaçları üzerinde etkileri olduğu ve bu ulaçların, tümcelerin kılınış özelliklerine duyarlı oldukları, karmaşık tümceler üzerinde betimlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Csató, E. A. and Johanson, L. 1998. Turkish. In Csató, E. A. and Johanson, L. (Eds.). *The Turkic languages* (203-235). London: Routledge.
- Gencan, T. N. 2001. *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Kornfilt, J. 1997. *Turkish*. London: Routledge.
- Lewis, G. L. 1986. *Turkish grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Slobin, D. I. 1995. Converbs in Turkish child language: The grammaticalization of event coherence. In Haspelmath, M. and König, E. (Eds.). *Converbs in cross-linguistic perspective. Structure and meaning of adverbial verb forms-adverbial participles, gerunds* (350-371). Berlin: Mouton de Gruyter.